

Пентилюк М. І.

РІДНОМОВНИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

Стаття присвячена з'ясуванню рідномовного аспекту у філологічній освіті, його особливостей, змісту і ролі в навчально-виховному процесі вищого педагогічного закладу.

Ключові слова: рідномовний аспект, рідномовні обов'язки, мовна особистість, професійні компетентності майбутнього філолога, культура мовлення студентів.

Статья посвящена определению родноречевого аспекта в филологическом образовании, его особенностей, содержанию и роли в учебно-воспитательном процессе высшего педагогического заведения.

Ключевые слова: родноречевой аспект, родноречевые обязанности, языковая личность, профессиональные компетентности будущего филолога, культура речи студентов.

The article focuses on the definition of the native language aspect in philological education, its peculiarities, content and role in the educational process in institutions of higher learning.

Key words: native language aspect, native language obligations, language personality, professional competence of a future philologist, students' speech culture.

У нових соціально-економічних умовах розвитку державності зростають значення й вимоги до формування соціально активної, культурної і духовно багатой особистості. Однією з основних умов цього процесу є набуття мовцями вмінь і навичок вільно й комунікативно виправдано користуватися рідною мовою. Не володіючи досконало багатством рідної мови, громадянин буде не спроможним розвинути свою думку, представити виробничі інтереси, що спричинить гальмування покладених на нього суспільством функцій. Тому одним із найголовніших завдань вищої школи є формування у студентів-філологів умінь і навичок змістовно, граматично правильно і стилістично вправно висловлювати свої думки. Саме це завдання є важливим на шляху вдосконалення культури спілкування майбутнього вчителя-словесника.

Вищий навчальний заклад України на сьогодні перебуває в стані оновлення, зумовленого його євроінтеграцією та приєднанням до Болонського процесу. Глибинні зміни вищої педагогічної школи юридично базуються на таких державних документах, як Конституція України, Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Закон про вищу освіту, Державна програма «Вчитель», Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, Програма щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки. Отже, проблема підготовки вчителів української мови і літератури та формування їхньої професійної мовленевої компетентності на рідномовній основі є однією з найважливіших у системі сучасної освіти.

У сучасній науці перевагу віддають проблемі культури мовлення студентів, що, безумовно, має важливе значення. Праці Н. Бабич, О. Біляєва, Н. Голуб, О. Горошкіної, С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Нікітіної, Т. Окуневич, Т. Симоненко, Л. Струганець, І. Хом'яка та ін. присвячені проблемам формування культури мовлення майбутніх філологів, засвоєння основ комунікативної компетентності та продукування професійного мовлення в практичній діяльності. Зрозуміло, що в основі підготовки майбутнього філолога лежать глибокі знання рідної мови, його лінгвістична та лінгводидактична ерудиція, а отже, й виховання мовної особистості професіонала засобами української мови. Адже всебічний розвиток філолога можливий лише на рідномовній основі. Тому метою нашої статті стало уточнення поняття «рідномовний аспект підготовки студентів-філологів», його генеза й найголовніші складники.

У лінгводидактиці термін *аспект* часто ототожнюють із поняттям підхід, хоча семантично вони відмінні. Свідченням цього є трактування їх у лексикографічних працях. Зокрема, ВТСУМ визначає їх так: «аспект – кут зору, під яким розглядають предмети, явища, поняття» [1, с. 26], а «підхід – сукупність способів, прийомів розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь» [Там само, с. 785]. В «Універсальному словнику української мови» зазначено, що «аспект – погляд, покладений в основу сприйняття або оцінки того чи того явища, події, поняття» [2, с. 42]; «підхід – спосіб трактування кого- або чого-небудь; сприймання, розуміння чогось» [Там само, с. 572].

Спираючись на ці визначення, констатуємо, що аспект – трактування певної позиції, погляду на явище, а підхід – спосіб його реалізації. Рідномовний аспект підготовки спеціалістів полягає насамперед у широкому застосуванні рідної (державної) мови в навчально-виховному процесі вищої школи. Для нашої проблеми важливим є і підхід як спосіб реалізації рідномовного аспекту.

Сучасний учитель-словесник повинен володіти низкою духовних, моральних, професійних якостей, яких набуває в процесі навчання у вищій школі, що можна забезпечити рідномовною освітою і засвоєнням системи фахових дисциплін.

Рідномовний аспект вищої філологічної освіти має свої особливості: професійна спрямованість навчання; фундаментальна філологічна підготовка на базі класичних і сучасних досягнень мовознавства й літературознавства; формування й розвиток комунікативної компетентності особистості; виховання духовно багатой мовленнєвої особистості; удосконалення навичок мовленнєвої діяльності та культури мовлення студентів. Виховання особистості людини на базі рідної мови започаткував видатний учений І. Огієнко, який ще в першій половині минулого століття створив рідномовний кодекс «Наука про рідномовні обов'язки. Рідномовний катехезис» [3]. Праця, написана й видана в 1936 р. для українців Галичини й Волині, не тільки не втратила свого значення, а й набула ще більшої актуальності в наш час [7]. Визначаючи органічний зв'язок мови з її творцем і носієм, учений водночас наголошує на обов'язку держави «всіма можливими силами дбати про якнайкращий розвиток спільної для всіх племен її народу літературної мови як найміцнішої основи для його духовного об'єднання» [3, с. 78]. На всіх етапах мовної освіти рідна мова, твердо переконаний учений, є могутнім засобом інтелектуального й духовного розвитку особистості. Не обминув І. Огієнко і вчителя, для якого професійною необхідністю є не тільки досконале знання мови як системи зі складною структурою, але й практичне володіння й користування літературним мовленням, методикою навчання рідної мови, що передбачає виховання мовної особистості: «Кожний учитель – якого б фаху він не був – мусить досконало знати свою соборну літературну мову й вимову та соборний правопис» [3, с. 37] – пише вчений. Особливо цінними для професійної підготовки студента-філолога є «Десять найголовніших мовних заповідей свідомого громадянина». У них звучить, з одного боку, тривога за рідну мову, її функціонування в суспільстві, а з другого – оптимізм, віра в те, що кожен свідомий громадянин буде берегти рідну мову й розвивати її. З боєм звучать слова вченого: «Хто цурається рідної мови, той у саме серце ранив свій народ» [3, с. 11]. Але він упевнений, що знання рідної мови засвідчує духовну зрілість як окремої особи, так і зрілість цілого народу. Особливого значення І. Огієнко надає літературній мові і не випадково називає її соборною. «Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу та найміцніша основа її» [3, с. 12].

Ідеї І. Огієнка не тільки викликають схвалення, але й потребують подальшої реалізації, втілення в навчально-виховний процес середньої та вищої школи, що й стимулювало появу рідномовного аспекту в мовній освіті, а отже, й у підготовці майбутніх учителів-словесників.

Рідномовний аспект професійної підготовки студентів-філологів передбачає формування комунікативної компетентності студентів, яка «складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями), мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання), предметної компетенції (уміння на основі альтернативного володіння загальною лексикою відтворювати у свідомості картину світу), прагматичної компетентності (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функційно-стильових різновидів мовлення)» [9, с. 70].

Формування мовленнєвої компетентності є невід'ємною частиною національного виховання майбутнього вчителя-словесника, здатного засвоїти основи мовленнєвої культури і стати національно-мовною особистістю. Це можна пояснити: 1) усвідомленням ролі й значення культури мовлення в майбутній фаховій діяльності; 2) зростанням інтересу до себе, своїх можливостей у плані самоосвіти, самовдосконалення, самореалізації; 3) посиленням ролі національно-мовної самосвідомості; 4) виробленням навичок мовного чуття; 5) умінням дотримуватися норм української літературної мови, користуватися її виражальними засобами з урахуванням умов і завдань комунікації. У комплексі ці чинники становлять рідномовну основу професійного становлення спеціаліста.

Філологічна підготовка майбутніх учителів-словесників, а отже, й формування їх як мовних особистостей базується на таких основних поняттях, як мова, мовлення, терміносистема, комунікація, риторична вправність, що своєю чергою сприяють низці компетентностей – комунікативній, лінгвістичній і філологічній.

У процесі навчання студенти набувають знання про саму мову, її термінологічний склад, граматичну структуру, закони розвитку, мовні норми на всіх рівнях її ієрархічної системи, одержують уявлення про значення мови в ментальності української держави, у соціумі, розвитку інтелекту людини тощо. Це становить мовну компетентність студента.

Реалізація мови здійснюється в процесі мовлення або мовленнєвої діяльності, яка, на нашу думку, являє собою сукупність психофізіологічних дій організму людини, спрямованих на сприймання й розуміння мовлення або породження його в усній чи писемній формі [5].

Мовленнєва діяльність – аудіювання, говоріння, читання, письмо – спирається на мовні знання і є основним засобом формування мовної особистості, яка комунікативно вільно користується лінгвістич-

ними поняттями, володіє вміннями будувати професійні тексти в різних сферах спілкування і забезпечує свою мовленнєво розвинену компетентність.

З урахуванням досягнень таких галузей мовознавчої науки, як комунікативна лінгвістика, паралінгвістика, прагматика та дискурсологія, структуру комунікативної компетентності слід доповнити дискурсивною компетентністю (здатність поєднувати повідомлення у зв'язні дискурси) та іллокутивною (здатність реалізувати комунікативні наміри, використовуючи структуру повідомлення).

Багатостороння, жива сутність рідного слова повинна бути врахована у викладанні мовознавчих дисциплін. У реалізації рідномовного аспекту підготовки студентів-філологів до професійної діяльності важливе місце займає зміст мовної освіти. Майбутній учитель повинен усвідомити, що зміст навчання мови має бути різноплановим і відображати три взаємопов'язані складники – мовні й мовленнєві знання, практичні вміння й навички, духовні й моральні цінності. Відповідно до цього в змісті належить якнайповніше висвітлити:

– актуальні проблеми функціонування мови в суспільстві; теоретичний комплекс відомостей про мову та її систему (фонетику, лексику, словотвір, морфологію, синтаксис, стилістику, орфоєпію і правопис), необхідний для формування лінгвістичного світогляду – системи знань про мову й мовлення і розвитку на цій основі комунікативних умінь і навичок;

– функційну систему мовлення, презентовану мовленнєвою діяльністю в єдності чотирьох складників: аспект культури мовлення, що охоплює його нормативність (дотримання правил усного й писемного мовлення), адекватність (точність висловлювання думок, почуттів, волевиявлень), естетичність (оптимальний темп і гнучкість мовлення, тембр та інтонація, образність), поліфункційність (застосування мови в усіх її аспектах у будь-якій сфері суспільного життя);

– відомості, що розкривають феномен людини, людства, України й інших країн у їхній самотності та всепланетарності водночас (основні світоглядні ідеї, ідеали, етичні уявлення, естетичні уподобання, особливості менталітету різних етносів, народів, матеріали, пов'язані з історією, географією, матеріальною і духовною культурою тощо).

Ці аспекти змісту мовної освіти студент повинен осмислити й засвоїти на рідномовній основі під час професійної підготовки.

У теорію літературної мови входить як складова частина культура мови або мовна культура. В останні роки в галузі культури мови розвивалися напрями, пов'язані з: 1) варіативністю норми; 2) функційністю та оцінкою нормативного характеру; 3) співвідношенням позамовних і внутрішньолінгвістичних чинників у становленні, розвитку й функціонуванні літературної норми; 4) уважним ставленням до слова та його вживання; 5) розвитком здатності сприймати й оцінювати образотворчий аспект мовного висловлювання, а також уміло використовувати його в мовленні тощо.

Майбутній фахівець української філології має бути причетним до аналізу мовної ситуації в Українській державі, що суттєво впливає на рівень його світоглядних переконань і мовленнєвої культури. З одного боку, в Україні продовжує зростати модус присутності української мови в усіх сферах життя суспільства, у національну мову повертається традиційний мовленнєвий етикет, мовотворчість репресованих, заборонених, емігрованих і забутих письменників, політиків, учених, діячів культури; лексикологію активно очищують від радянських і збагачують новими термінами. З іншого – тривогу викликає невміння володіти мовою, низький рівень мовної культури, грубе поводження зі словом.

Долати перешкоди в утвердженні української мови й культивувати ті позитивні зміни, які відбуваються в суспільстві й освіті щодо піднесення рівня мовленнєвої культури й культури спілкування, повинні вчителі-словесники у своїй практичній діяльності.

Досліджуючи питання культури мови, В. Соколова звертає увагу, що культура мовлення – це не лише «сукупність знань, умінь і навичок, які забезпечують автору вільну побудову висловлювань для оптимального вирішення завдань спілкування, а й сукупність і система властивостей та якостей мови, які свідчать про її досконалість. Це галузь лінгвістичних знань про систему комунікативних якостей мови» [10, с. 15–16]. Комунікативні якості мовлення – це реальні ознаки змістових і формальних його чинників, що виділяють на основі співвідношення мовлення і таких немовленнєвих структур, як мова (правильність, чистота, багатство), мислення (логічність), свідомість (багатство, виразність, образність), дійсність (точність) та умови спілкування (доречність, доступність) [4, с. 79–80].

Тому важливими характеристиками культури мовлення студентів-філологів, визначеними ще з найдавніших часів і визнаними сучасними мовознавцями і методистами (Н. Бабиць, О. Біляєв, Б. Головін, І. Ілляш, А. Коваль, М. Пентиліук, М. Пилинський та ін.), є правильність, змістовність, доречність, достатність, логічність, точність, ясність, стислість, простота, емоційна виразність, образність, барвистість, чистота, експресивність. Правильна вимова, вільне, невимушене оперування словом, наголошення на головних думках, фонетична виразність, інтонаційна розмаїтість, чітка дикція, розмірений темп мовлення, правильне використання логічних наголосів і психологічних пауз, взаємовідповідність між змістом і тоном, між словами, жестами й мімікою – необхідні елементи мовленнєвої культури вчителя.

Культуру мовлення майбутнього вчителя-словесника характеризують і такі ознаки, як виразність та образність мовлення.

Таким чином, підготовка сучасного вчителя-словесника – складний і багатогранний процес, у якому важливе місце займає рідномовний підхід. Адже майбутній учитель – це носій знань, людина з високими інтелектуальними і моральними якостями, комунікативно й професійно спроможна реалізувати основні ідеї мовної освіти. Але насамперед це національно-мовна особистість, здатна популяризувати рідну мову, активно впливати її засобами на своїх вихованців і те мовне середовище, у якому живе і працює вчитель. Підготувати професійно компетентного вчителя-словесника покликана сучасна вища педагогічна школа.

Література:

1. Великий тлумачний словник української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
2. Куньч З. Й. Універсальний словник української мови / З. Й. Куньч. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.
3. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – К. : Обереги, 1994. – 44 с.
4. Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / под ред. Т. А. Ладыженской и А. К. Михальской; [сост. А. А. Князьков]. – М. : Флинта, Наука, 1998. – 312 с.
5. Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей / М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
6. Пентилюк М. І. Інтегруючий характер фахової підготовки майбутнього вчителя-філолога / М. І. Пентилюк // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім. Т. Шевченка. – 2002. – № 4. – С. 165–170.
7. Пентилюк М. Рідномовний кодекс Івана Огієнка / М. Пентилюк // Дивослово. – 2007. – № 12. – С. 38–40.
8. Семенов О. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури / О. Семенов. – Суми, 2005. – 196 с.
9. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
10. Соколова В. В. Культура речи и культура общения / В. В. Соколова. – М. : Просвещение, 1995. – 190 с.